

Політика

УДК: 351/354 + 342.5

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СФЕРИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Суходоля Олександр Михайлович,
доктор наук з державного управління, професор
ORCID: 0000-0002-1978-404X

У статті досліджується проблематика визначення сфери регулювання питань енергетичної безпеки. Мета дослідження зумовлена появою нових викликів та загроз енергетичній безпеці, зокрема поширенням гібридних методів ведення війн та використання енергетики як зброї для досягнення політичних цілей, а також необхідністю законодавчого врегулювання діяльності різних суб'єктів, залучених до забезпечення енергетичної безпеки країни.

Дослідження зосереджується на сфері державного регулювання енергетичної безпеки, при цьому враховується аналіз теоретичних засад та практики регулювання цієї сфери окремими країнами. Зокрема, проведено аналіз законодавства США, окремих країн – членів ЄС, законодавства ЄС з питань енергетичної безпеки. Виокремлено основні підходи щодо регулювання окремих сфер забезпечення енергетичної безпеки, відзначено недоліки таких підходів. Базуючись на проведеному аналізі досвіду регулювання енергетичної безпеки як в Україні, так і в передових країнах світу з ринковою економікою, аргументується необхідність застосування системного підходу щодо дослідження цієї проблематики. Передусім ставиться питання щодо необхідності чіткого виділення окремих елементів системи, відображення структурно-функціональних зв'язків, межі системи, і на цій основі – визначення механізмів регулювання. Застосування системного підходу уможливило створити методології: 1) формалізації управлінської діяльності відповідно до циклу її здійснення; 2) визначення стратегічних цілей у сфері забезпечення енергетичної безпеки; 3) визначення механізмів регулювання енергетичної безпеки в умовах ринкової моделі господарювання

За результатами дослідження сформульовано визначення терміна «енергетична безпека» та виділено сферу регулювання енергетичної безпеки, відображено її місце в системі забезпечення національної безпеки. Також відзначено необхідність законодавчого врегулювання питань взаємодії різних суб'єктів, залучених до забезпечення енергетичної безпеки.

Ключові слова: енергетична безпека, системний підхід, державна політика, управлінська діяльність, законодавство, система забезпечення енергетичної безпеки.

Sukhodolia Oleksandr

THE PROBLEMS OF DEFINING THE SCOPE OF ENERGY SECURITY REGULATION

The article deals with the problem of determining the scope regulation in energy security domain. The need to review energy security regulation was stipulated by the emergence of new challenges and threats to energy security, in particular the use of hybrid warfare methods and utilizing energy as a tool to pursuit political goals on international arena as well as by the need to coordinate involvement of different actors into policy of ensuring the country's energy security.

The research focuses on elaborating spheres of regulation, taking into account available knowledge of theoretical principles and legal practices of energy security regulation by individual countries. The article argues the need for a systematic approach to the study of this problem. There was suggested the method how to describe the "subject" and "object" of governance, to define the scope of regulation, to shape institutional and functional structure of activities in the field of energy security. The paper proposes the methodology for formalization of governance in accordance to the cycle of strategic management approach as well. The article analyzes the legislation of the USA, of individual EU member states, EU energy security legislation. The main approaches to the regulation of some aspects of energy security in these countries as well as theirs shortcomings are highlighted in the paper.

According to the results of the study, the definition of the term "energy security" has been clarified and the scope of regulation on energy security has been established. There have been proposed priorities of energy security legislation improvements that allow implementing systematic approach of energy security policy and implement national security priorities into activities of all involved actors.

Keywords: energy security, system approach, state policy, management activity, legislation, energy security system.

Постановка проблеми. Енергетична безпека країни є одним із основних пріоритетів діяльності національних урядів. Кожна країна визначає для себе сферу та цілі державної політики з питань забезпечення енергетичної безпеки, виходячи із своїх національних інтересів. Відтак регулювання в цій сфері суттєво різниться та залежить від традицій законотворення, моделей організації державного управління та енергетичних ринків.

Для України, яка перебуває на етапі зміни моделей функціонування енергетичного сектору, питання уточнення сфери регулювання енергетичної безпеки є непростим завданням. Проблема полягає не тільки у відсутності усталеного визначення змісту терміна «енергетична безпека», а й у складності управлінської діяльності, особливо у сфері, що охоплює найрізноманітніші аспекти життєдіяльності людини, суспільства та держави. Окрім того, останніми часом спостерігаються суттєві зміни принципів регулювання енергетичного сектору (як в Україні, так і у світі), а також розширюється діапазон методів використання енергетики як «енерге-

тичної зброї» для досягнення політичних цілей окремими країнами.

З огляду на це раніше прийняті механізми та інструменти управлінської діяльності у цій сфері потребують перегляду. Тому актуальність дослідження проблематики енергетичної безпеки не зникає, незважаючи на досить широку бібліографію та детальність окремих напрямів дослідження проблем енергетичної безпеки як в українській, так і зарубіжній науці [1–17]¹. Наукова дискусія має продовжуватись, зважаючи на уточнення засад державної політики забезпечення енергетичної безпеки та правового регулювання діяльності у цій сфері.

¹ Це праці українських учених В. Баранніка, С. Боброва, М. Гончара, С. Денисюка, І. Діяка, М. Земляного, М. Ковалка, М. Кулика, В. Кухаря, В. Ліра, В. Микитенко, О. Павленко, А. Прокіпа, Г. Рябцева, Б. Стогнія, А. Шевцова, А. Шидловського та багатьох інших дослідників, а також іноземних фахівців: А. Азуні, К. Брейсера, А. Черпа, Дж. Дживел, М. Балмаседи, В. Бушуєва, К. Вестфаль, К. Вінцер, Д. Єрґіна, А. Колдто, А. Корін, А. Кокошина, А. Конопляника, Дж. Коліскі, Г. Луффа, П. Ноєла, Б. Совакула, Ж. Сапіра, Б. Ульмана, Ф. Умбаха, Е. Чоу, Д. Штерна та ін.

Мета дослідження — ініціювати дискусію навколо уточнення предмета регулювання у сфері забезпечення енергетичної безпеки, що базується на сучасних тенденціях соціально-економічного розвитку, трансформування моделей економічних ринків та сучасних викликів і загроз. У цьому аспекті буде проаналізовано існуючі підходи до регулювання питань, що стосуються проблематики енергетичної безпеки, та запропоновано методичний підхід щодо виділення сфери регулювання енергетичної безпеки в Україні. Крім того, метою є подальше науково-теоретичне обґрунтування системного підходу до проблем дослідження енергетичної безпеки та формування системи управління цією сферою.

Практичні питання регулювання сфери енергетичної безпеки, пропозиції щодо конкретних механізмів забезпечення енергетичної безпеки України та відповідні пропозиції до законодавчої бази висвітлюватимуться у наступній статті, яка буде прямим продовженням цієї публікації.

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ РЕГУЛЮВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Виділення предметного поля регулювання у сфері енергетичної безпеки є непростою задачею для всіх без винятку країн. Зрозуміло, що всі вони це завдання вирішують по-різному. Можемо знайти широкий діапазон фіксації цього предметного поля — від фактично повної відсутності «енергетичної безпеки» у законодавстві, стратегічних та політичних документах окремих країн до виокремлення цього напрямку як пріоритетного та запровадження низки спеціальних законодавчих вимог щодо забезпечення енергетичної безпеки. Зауважимо, що у світі відсутня практика прийняття окремого закону, який би регулював сферу енергетичної безпеки.

На наш погляд, така ситуація зумовлена тим, що виокремлення енергетичної безпеки як сфери регулювання є складним та неоднозначним завданням, оскільки ця сфера охоплює різні аспекти життєдіяльності країни і, тим самим, створює проблему розмежування відповідальності між різними сферами державного регулювання. Йдеться про ресурсні, технічні, економічні, екологічні, політичні, організаційно-адміністративні, світоглядні аспекти енергозабезпечення життєво важливих потреб та функцій держави, суспільства, економіки. У більшості країн ці аспекти підпадають під регулювання

окремих комплексів законодавства², котрі були раніше сформовані та утворились у суспільному сприйнятті.

Окрім того, додамо, що кожний суб'єкт дискусії стосовно «енергетичної безпеки» по-своєму визначає зміст поняття «енергетична безпека», про що свідчить розмаїття дефініцій цього терміна (зокрема, у праці А. Азуні, К. Брейера [14] наведено порівняння 66 визначень). Оскільки визначення терміна залежить від суб'єктивної позиції дослідника (політика) щодо свого об'єкта уваги³, нами не ставиться завдання провести науково-теоретичний порівняльний аналіз та сформулювати «правильне» визначення терміна «енергетична безпека». Зміст цього терміна розглядаємо як перше наближення та засіб фіксування у суспільному дискурсі сфери регулювання цієї важливої складової безпеки держави. Відтак публікації аналізувалися на предмет виокремлення аспектів енергетичної безпеки, які відповідно до сучасних потреб України (національних інтересів держави) доцільно включити до сфери регулювання.

Детальний огляд концептуальних підходів щодо формалізації змісту поняття «енергетична безпека» у публікаціях українських [1; 5–9] та зарубіжних науковців [14–18], інших роботах, політичних, стратегічних документах та актах законодавства різних країн дав змогу визначити окремі сфери регулювання, що в певному контексті згадуються більшістю суб'єктів дискусії (науковці, галузеві експерти, політики, службовці, законодавці).

Отже, з огляду на відмінність механізмів регулювання, логіки прийняття та застосування управлінських рішень виокремлено такі сфери регулювання енергетичної безпеки:

- **наявність енергозабезпечення** — це переважно *ресурсно-технічний вимір* енергозабезпечення потреб суспільства, що у найпростішій формі зводиться до підтримання

² Йдеться не тільки про такі комплекси, як-от конституційне, адміністративне, економічне чи екологічне право, а навіть комплекси законодавства, що регулюють відносини окремих сфер (галузей) енергетики: технічне регулювання; фізичний захист; регулювання нафтогазової промисловості; електроенергетики; ядерної промисловості; відновлюваної енергетики тощо.

³ На наше переконання, визначити термін «енергетична безпека» не має сенсу без прив'язки до конкретної ситуації, у якій перебуває країна (ресурсні, економічні, політичні, технологічні умови), та рівнів її соціального, економічного та політичного розвитку. Незважаючи на різноманітні трактування цього терміна та існування широкої наукової дискусії, не існує його універсального визначення, яке може/має застосовувати окрема країна. Саме тому більшість країн не дає трактування енергетичної безпеки у своїх законах.

працездатності систем (обладнання) задоволення енергетичних потреб споживачів. У зарубіжній англомовній літературі ця складова пов'язується в основному із фізичною ресурсною та технологічною «наявністю» енергії (availability/accessibility);

- **доступність енергозабезпечення** – мається на увазі взаємозв'язок ресурсно-технічного виміру та економіки, що відображає прибутковість діяльності енергетичного сектору (всіх суб'єктів, залучених до процесу енергозабезпечення суспільства), а також відбиття цієї діяльності у вартості «енергопостачання» споживачів, суспільства, держави. У зарубіжній англомовній літературі ця складова пов'язується здебільшого із «доступністю» (affordability);
- **прийнятність моделі енергозабезпечення** – сфера регулювання розширюється, поєднуючи прийняті моделі організації функціонування енергетики (ресурсно-технічний вимір та економічну привабливість) із політичними аспектами реалізації державної політики (моделі регулювання енергетики, вплив на суміжні сфери життєдіяльності). Різні країни роблять наголос на окремих питаннях: екологічних (забруднення, зміна клімату), цінних (регулювання цін і тарифів, доступність для споживачів), соціальних (захищеність працівників сфери енергетики, малозабезпечених верств населення) тощо. У зарубіжній англомовній літературі ця складова часто пов'язується із «допустимі-

стю/прийнятністю» (acceptability) тих чи тих рішень залежно від цілей державної політики та принципів організації життєдіяльності суспільства;

- **захищеність національних інтересів** – це сфера регулювання, що часто не виділяється як окремий аспект політики забезпечення енергетичної безпеки. Залежно від країни, особливостей її енергетичного сектору та цілей зовнішньої політики цей аспект відображається у політичних рішеннях стратегічного рівня (energy security policy) через виокремлення пріоритетних напрямів діяльності забезпечення національних інтересів у сфері енергетики. Часто такі рішення не відображені в законодавстві, а інколи взагалі є неpubлічними як частина системи забезпечення національної безпеки.

Запропонований підхід може бути представлений у вигляді графічної моделі виокремлення сфери регулювання енергетичної безпеки (див. рис. 1), де виділені сфери регулювання (ресурси, технологія, економіка, обмеження внутрішньої політики, вимоги забезпечення національних інтересів, світоглядні установки щодо енерговикористання), а також система суб'єктів (C11÷C62), що взаємодіють між собою.

Надамо коротке пояснення щодо підходу до виділення сфер регулювання, зважаючи на деякі розбіжності з підходами, визначеними у зарубіжній літературі.

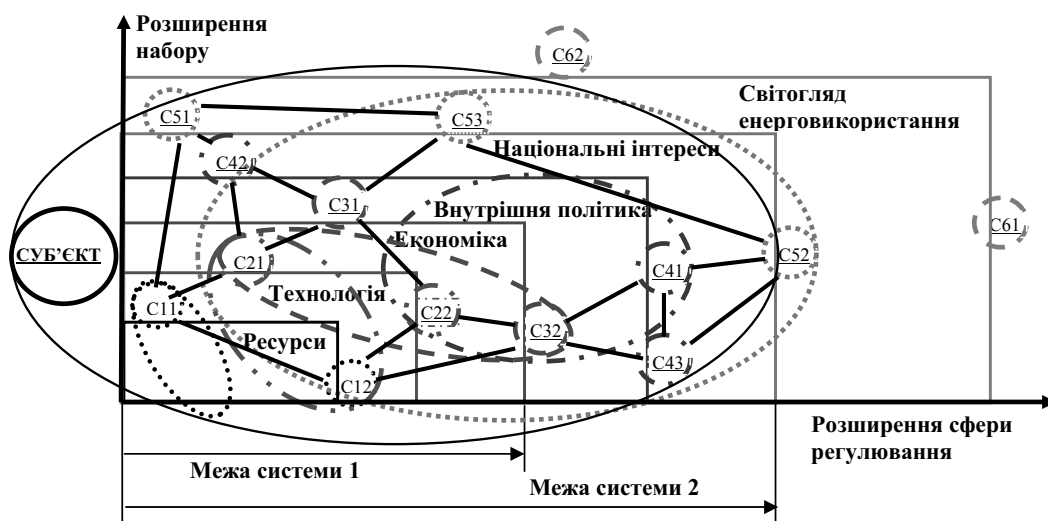

Рис. 1. Модель виділення сфери регулювання енергетичної безпеки

Джерело: складено автором.

У країнах з усталеною практикою демократичного управління та зрілості економічної системи сфера правового регулювання енергетичної безпеки у загальному випадку обмежується сферою економічного регулювання життєдіяльності суспільства (на *рисунку* – це межа системи 1) як об'єкт управління, що поєднує фізичні ресурси, технологічне обладнання, економічну модель організації ринків.

Саме таке розуміння відображається у переважній більшості варіантів визначення терміна «енергетична безпека» та закладається в основу політики енергетичної безпеки цих країн та правового регулювання⁴.

Усі інші аспекти внутрішньої політики щодо узгодження суміжних сфер із енергозабезпеченням (кліматичні зміни, соціальна відповідальність тощо) включаються у прийняту модель як окремі обмеження (параметри) економічної моделі. Тобто всі аспекти мають бути зведені до оцінки економічного впливу для суб'єктів енергетичного ринку, а відтак і кінцевого споживача. Відповідно, регулювання базується переважно на економічних механізмах: регулювання прибутковості, конкуренції, економічне стимулювання, податкова та митна політика тощо.

Зазначене є можливим, проте потребує системного підходу щодо оцінювання політичних рішень (з урахуванням суміжних сфер) стосовно вартості енергозабезпечення. Прикладом такого підходу є підпорядкованість політичних рішень (щодо захисту споживача, стимулювання енергоефективності, запобігання змінам клімату) логіці економічної моделі та їх упровадження *«тільки тоді, коли вони справді необхідні, та у спосіб, що не спотворює внутрішній енергетичний ринок»*. Ця формула, що знаходить своє відображення в усьому «енергетичному законодавстві» ЄС, нещодавно була підтверджена за підсумками погодження нового пакета енергетичних директив Євросоюзу⁵.

Але, на наше переконання, такий підхід не є універсальним та досконалим. Слід взяти до

уваги, що політичні рішення щодо функціонування енергетики не завжди підпорядковуються економічній логіці.

В українській практиці, до прикладу, не спостерігається прийняття рішень на основі системної об'єднувальної логіки будь-якої природи (найнижча вартість для домогосподарств, повна енергетична незалежність, захист довкілля тощо). Процес прийняття рішень з питань технічного регулювання, економічної ефективності діяльності, захисту довкілля, соціальної захищеності є неузгодженим, логічно суперечливим, а досягнення цілей (наприклад, соціальний захист споживачів) часто здійснюється за рахунок прогресуючого погіршення технічного стану енергетичної інфраструктури.

Зокрема, цілі сектори енергетики та окремі суб'єкти господарювання України внаслідок політичної установки на підтримання «державного соціального патерналізму» фактично працювали собі у збиток (детальніше обґрунтування цієї тези наведено у [19]). Такий режим функціонування навіть сприймався цілком допустимим у межах усїєї управлінської вертикалі та називався планово-збитковою діяльністю суб'єктів господарювання. Фактично політичні рішення стають загрозою енергетичній безпеці.

Зауважимо, що в західних країнах теоретичні та політичні концепції забезпечення енергетичної безпеки не містять навіть концептуальної ідеї щодо можливості планово-збиткового господарювання. Окрім того, зарубіжні автори у своїх публікаціях та пропонувані ними концепції забезпечення енергетичної безпеки фактично уникають проблематики, котра стосується використання у якості «зброї» окремих країн для досягнення окремих політичних інтересів (навіть в інших сферах життєдіяльності) у сфері міжнародних відносин. Ситуація ще більше ускладнюється розширенням сфери застосування гібридних методів ведення протидієвства [20].

Саме тому акцентуємо на політичному аспекті з метою подальшого його врахування при формуванні системи забезпечення енергетичної безпеки, зокрема при формалізації інструментів управління та визначення цілей політики.

Таким чином, *суб'єкт управління* у сфері енергетичної безпеки, приймаючи усвідомлене рішення стосовно меж свого *об'єкта управління*, визначає сферу регулювання та відповідний

⁴ Класичним проявом цього є визначення, надане Міжнародним енергетичним агентством: «безперервна наявність енергоресурсів за доступними цінами» («the uninterrupted availability of energy sources at an affordable price») (див.: IEA. Defining energy security. URL: <https://www.iea.org/topics/energysecurity/whatisenergysecurity/>).

⁵ European Commission. Press release. Commission welcomes political agreement on conclusion of the Clean Energy for All Europeans package. Brussels. (2018, 18 December). URL: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-6870_en.htm (дата звернення: 20.02.2019).

набір необхідного інструментарію⁶. Ураховуючи українську практику, пропонується визначити межі системи забезпечення енергетичної безпеки на рівні сфери національних інтересів (на *рисунку* – це межа системи 2)⁷. За такого вибору суб'єктом управління буде держава, яка в конкуренції з іншими суб'єктами має забезпечити свої національні інтереси.

Для конкретизації предмета правового регулювання необхідно встановити логіку визначення пріоритетів та цілей діяльності суб'єкта управління. Загалом через чинники географічного, ресурсного, соціально-економічного, політичного характеру різні країни (суб'єкти) по-різному визначають національні інтереси у сфері енергетичної безпеки. Проте є чинники, що істотним чином впливають на виокремлення національних інтересів, цілі та зміст державної політики енергетичної безпеки [6; 9; 12; 18]. Серед таких чинників: *забезпеченість власними ресурсами*, тобто належність країни до виробників чи споживачів енергоресурсів; *модель організації взаємовідносин між елементами системи енергозабезпечення* «держава – виробник – споживач», що відображається у пріоритетності використання ринкових чи адміністративних механізмів регулювання відносин; *позиціонування країни щодо зовнішнього середовища*, зокрема щодо використання енергії як енергетичної зброї чи ринкового товару [18].

Зазначені аспекти політики відображаються у національному законодавстві з питань енергетичної безпеки. При цьому, як уже йшлося, у більшості країн регулювання окремих питань забезпечення енергетичної безпеки базується на економічному законодавстві (зокрема, через розвиток конкуренції на енергетичних ринках). Винятком є лише окремі аспекти, як-от: формування вимог щодо технічної надійності обладнання та систем, організація фізичного захисту чи кіберзахисту об'єктів енергетичної інфраструктури.

Відповідно до пропонованого підходу щодо позиціонування України виходимо з того, що суб'єкт управління у сфері енергетичної безпеки

України має позиціювати себе країною-споживачем із пріоритетом політики на створення конкурентоспроможного внутрішнього енергетичного ринку [18].

ОГЛЯД СВІТОВОГО ДОСВІДУ РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАНЬ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Проведений огляд політики та законодавства низки країн світу (США, Австралія, Канада, Японія, Китай), а також ЄС та окремих країн – членів Євросоюзу (Польща, Франція, Велика Британія) у цій сфері свідчить про відсутність єдиного узгодженого підходу щодо трактування змісту терміна «енергетична безпека» і предмета його регулювання⁸. Понад те, у законах більшості країн світу часто відсутнє навіть визначення цього терміна.

Діяльність суб'єктів у сфері енергетичної безпеки формалізується через пріоритети державної політики. Наприклад, у Стратегії енергетичної безпеки ЄС (травень 2014 р.)⁹ не наводиться визначення енергетичної безпеки, а лише визначено сфери, у яких рішення мають прийматися з урахуванням проблем забезпечення енергетичної безпеки. Управлінська діяльність суб'єкта управління базується на визначенні цілей (вимог) для суб'єктів (країн – членів ЄС) та їх координації для досягнення визначених цілей за цими напрямками¹⁰.

Загалом встановлено, що ЄС є прихильником «економічного» трактування енергетичної безпеки. При цьому питання, які можуть стосуватися проблематики енергетичної безпеки, урегульовуються законодавчими актами різного

⁸ Із станом правового регулювання енергетичної безпеки у декількій мірі також можна ознайомитись за матеріалом, підготовленим Офісом з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України (див.: Енергетична безпека: європейський досвід. URL: https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2016/11/Energy_Security_Final_27.11.pdf).

⁹ Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. European Energy Security Strategy/COM/2014/0330 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52014DC0330> (дата звернення: 20.02.2019).

¹⁰ Цими вісьмома напрямками були визначені: підвищення спроможності подолати імовірні переривання енергопостачання; посилення кризових/солідарних механізмів, ризик-аналізу та планування безперервності роботи енергетики, захисту критичної енергетичної інфраструктури; регулювання рівня енергоспоживання; розбудова ефективно працюючого та повністю інтегрованого внутрішнього енергетичного ринку; збільшення внутрішнього виробництва енергії та енергоресурсів у ЄС; подальший розвиток енергетичних технологій; диверсифікація зовнішнього постачання та відповідної інфраструктури; удосконалення координації національних енергетичних політик країн-членів та формування «єдиного голосу» ЄС у питаннях зовнішньої енергетичної політики.

рівня і часто належать до різних сфер економічної та енергетичної політики країн.

Технічні та економічні аспекти знаходять своє відображення у відповідних законах та нормативних актах (стандарти, інструкції, технічні умови тощо). Питання надійності технологічного обладнання регулюються на рівні проєктувальників, виробників, постачальників та операторів інфраструктури (стандарти, інструкції, технічні умови тощо). Вимоги щодо забезпечення технологічної надійності функціонування систем енергозабезпечення врегульовується уже актами ЄС прямої дії (регламенти, рішення).

Питання формування економічної привабливості функціонування систем енергозабезпечення врегульовуються правовими актами, які мають бути імплементовані у специфіку національного законодавства (директиви). Саме Третій енергетичний пакет директив ЄС створив правові вимоги щодо запровадження нових моделей функціонування енергетичних ринків ЄС (відкритих, лібералізованих ринків).

Іншими подібними актами регламентуються аспекти, які є суміжними до функціонування енергетичного сектору, зокрема енергоефективність, доступність енергопостачання, відновлювана енергетика, запобігання змінам клімату, безпека постачання, фізична безпека тощо.

Окремим блоком правового регулювання енергетичної безпеки цього ж рівня є формування вимог щодо організації захисту критичної енергетичної інфраструктури чи безпеки постачання.

Політичні ж аспекти, у свою чергу, відображені у концептуальних документах різного формату й рівня, як-от рамкові угоди (міжнародні договори, угоди, установчі договори), стратегії чи національні плани (енергетичні стратегії, стратегії енергетичної безпеки). У більшості випадків такі документи виконують політичну функцію стосовно позиціонування суб'єктів управління щодо пріоритетів їх діяльності на визначений період. Прикладом є заснування «Енергетичного Союзу»¹¹. Це рішення відображає не законодавство ЄС, а є політичним документом про пріоритети діяльності, які Єврокомісія намагатиметься враховувати під час розроблення актів законодавства (директив,

регламентів), та зверненням до країн-членів дотримуватися такої ж політики.

Подібні рішення приймаються і щодо дій на міжнародній арені. Наприклад, документами політичного характеру можуть вважатися: Європейський план з енергетичної безпеки та солідарних дій (An EU Energy Security and Solidarity Action Plan) та План дій ЄС щодо енергетичної дипломатії (EU Energy Diplomacy Action Plan)¹².

Існують також інструменти, що створюють «обов'язковість» дотримання рішень, прийнятих ЄС. Йдеться про імплементацию вимог енергетичного законодавства ЄС у національне законодавство як країн – членів ЄС, так і третіх країн. Прикладом інституційної основи поширення законодавства ЄС та формування вимоги «обов'язковості» його виконання є зміни до законодавства України в рамках Енергетичного Співтовариства та Угоди про асоціацію [21].

Відтак слід звернути увагу на ефект «перепозиціонування» національного суб'єкта управління. Прикладом встановлення для національних урядів цілей іншим суб'єктом управління може слугувати не тільки Україна [21], а й Франція. Закон Франції 2005 р. про засади енергетичної політики¹³ визначав мету політики (стаття 1), а саме: державна енергетична політика Франції має гарантувати стратегічну незалежність нації та підтримувати економічну конкурентоспроможність, зокрема: *сприяти національній енергетичній незалежності та гарантувати безпеку поставок; забезпечити конкурентоспроможну ціну на енергоносії; сприяти збереженню здоров'я людей та навколишнього середовища, зокрема шляхом боротьби із парниковим ефектом; гарантувати соціальну й територіальну єдність шляхом забезпечення доступу для всіх до енергії*.

Проте 2011 р. ці положення були змінені в процесі кодифікації національного енергетичного законодавства та імплементации положень Третього енергетичного пакета директив ЄС, який передбачав формування загального внутрішнього енергетичного ринку ЄС. Енергетичний кодекс Франції уже не ставить завдання щодо

¹² Council conclusions on Energy Diplomacy. URL: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10995-2015-INIT/en/pdf> (дата звернення: 20.02.2019).

¹³ Loi n 2005-781 du 13 juillet 2005 de programme fixant les orientations de la politique énergétique. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexteArticle.do?jsessionid=3F67584E397FF79020F95DFD324A9397.tplgfr36s_1?idArticle=LEGIARTI0000006628573&cidTexte=LEGITEXT000006051995&dateTexte=20180617 (дата звернення: 20.02.2019).

¹¹ A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy. Brussels, 25.02.2015 COM(2015) 80 final. URL: https://setis.ec.europa.eu/system/files/integrated_set-plan/communication_energy_union_en.pdf (дата звернення: 20.02.2019).

«сприяння національній енергетичній незалежності» (стаття L100-1)¹⁴. Наведений приклад демонструє, як входження у наднаціональні утворення можуть вплинути на межі системи (сфери регулювання), цільові завдання та принципи реалізації національної політики.

Національні уряди країн ЄС зосереджуються на регламентації функціонування моделей ліберальних енергетичних ринків, які мають урегулювати більшість питань щодо *безперервної наявності енергії за доступними цінами* в рамках забезпечення стабільної роботи моделі ринкової економіки (на внутрішніх, регіональних, глобальних ринках), а *можливі перебої* в постачанні енергоресурсів на ринки врегулювати через інструментарій створення *стратегічних запасів палива, прийняття планів із безпеки постачання*.

На наш погляд, такий підхід створює серйозні виклики для суб'єкта управління, особливо в умовах виникнення нових викликів та загроз енергетичній безпеці, посилення тенденції до національного та регіонального протекціонізму. Він також не може бути застосований у випадку організації енергозабезпечення суспільства в кризовій ситуації, коли принципово змінюються економічні, а часто й технологічні умови функціонування суб'єктів забезпечення процесу енергопостачання.

За межі правового регулювання також виведено питання геополітичного протиборства різних суб'єктів управління, зокрема щодо реалізації міжнародних енергетичних проектів, що суттєвим чином впливають на національну безпеку різних країн. Скажімо, незважаючи на застереження щодо реалізації газопроводу «Північний потік-2» з боку низки країн – членів ЄС, проєкт продовжують підтримувати й реалізовувати комерційні суб'єкти Росії та деяких країн – членів ЄС. Проте законодавство ЄС подібні питання забезпечення енергетичної безпеки не регулює, хоча ця ситуація не тільки загрожує національній безпеці країн Східної Європи та України, а й стабільності функціонування самого ЄС. Такий аспект перебуває у площині неформалізованих, непрозорих процедур між-елітного діалогу суб'єктів управління у логіці прагматичної політики.

У США, на відміну від ЄС, приймаються окремі законодавчі акти, які запроваджують механізми та інструменти впливу на ситуацію, прив'язуючи такі аспекти до питань забезпечення національної безпеки. Починаючи з 1920-х років, було прийнято кілька законів, які присвячувались питанням енергетики.

Проте слід відзначити, що проблематика енергетичної безпеки стала основною темою удосконалення законодавства США, починаючи із 1970-х років. При цьому закони не спрямовані на формування окремого законодавства у сфері енергетичної безпеки, а радше виступають політичними пріоритетами адміністрацій окремих президентів США, маючи на меті звернути пильну увагу на ті чи ті аспекти енергетичної політики, які набувають ваги (для реагування на загрози) у конкретний проміжок часу.

Окремо слід акцентувати увагу на кількох законах США. Зокрема, це закон США «Про енергетичну незалежність та безпеку» (The Energy Independence and Security Act, 2007)¹⁵, що врегульовує питання координації з питань енергетичної безпеки у зовнішній та внутрішній політиці. Закон вимагає від Державного секретаря США «*гарантувати, що енергетична безпека інтегрована в основні цілі діяльності Держдепартаменту (the Department of State)*» та готувати щорічну «Доповідь з питань енергетичної безпеки»¹⁶. Доповідь має містити: опис Національної стратегії енергетичної безпеки (The National Energy Security Strategy of the United States) і, зокрема, таких питань: (1) глобальні інтереси, цілі та завдання, які є життєво важливими для національної енергетичної безпеки США; (2) зовнішня політика, міжнародні зобов'язання та національні оборонні спроможності США, необхідні для реалізації національної стратегії енергетичної безпеки США; (3) способи використання політичних, економічних, військових та інших органів влади США для досягнення поставлених цілей; (4) адекватність спроможностей США для захисту національної енергетичної безпеки США тощо.

Також нещодавно прийнятий Закон США «Протидія суперникам Америки шляхом санкцій» (Countering America's Adversaries Through

¹⁴ Code de l'énergie. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/affichCodeArticle.do?jsessionid=88CA1BD866F1561FF4313CCDEEC211F5.tplgfr36s_1?cidTexte=LEGITEXT000023983208&idArticle=LEGIARTI000023985176&dateTexte=20181001&categorieLien=id#LEGIARTI000023985176 (дата звернення: 20.02.2019).

¹⁵ The Energy Independence and Security Act of 2007, USA. URL: <https://www.congress.gov/110/plaws/publ140/PLAW-110publ140.pdf> (дата звернення: 20.02.2019).

¹⁶ Кожна національна доповідь з питань енергетичної безпеки повинна бути представлена Конгресу США у формі таємного документа та у відкритій формі.

Sanctions Act, 2017, CAATSA)¹⁷, який запроваджує окремі механізми та інструменти обмеження реалізації окремих енергетичних проєктів, у т. ч. й інших країн. Цей закон формує інструменти впливу на поведінку Росії, зокрема щодо «Північного потоку-2».

Окремо слід відзначити, що з моменту відкритої агресії Росії проти України у 2014 р. США, ЄС та інші країни запровадили окремі санкції проти низки фізичних та юридичних осіб Росії, що частково може бути віднесено до сфери енергетичної безпеки. Проте ці інструменти мають тимчасовий характер, застосовуються в рамках інших сфер законодавства (міжнародної торгівлі, фінансів, національної безпеки), а результати їхнього застосування досить неоднозначні¹⁸.

ФІКСАЦІЯ ПРЕДМЕТНОГО ПОЛЯ СФЕРИ РЕГУЛЮВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Проведений огляд проблематики стосовно виділення сфери енергетичної безпеки зумовлює непросте завдання щодо формалізації предмета правового регулювання та формування системи управління у цій сфері.

Проблема полягає в тому, що визначення предмета та глибини правового регулювання цієї сфери залежить від позиції суб'єкта управління, зокрема від того, як саме він визначить межу системи регулювання (один чи більше аспектів енергетичної безпеки, глибина втручання та кількість гравців у цій сфері регулювання тощо). Окрім того, слід зважити на ті обмеження, які накладаються на рішення цього суб'єкта управління, зокрема входження в систему наднаціонального права (наднаціональні утворення), а також рівень технологічного розвитку енергетичного сектору (розвиток енергетичних технологій може кардинально змінити цілі такого регулювання).

¹⁷Countering America's Adversaries Through Sanctions Act, 2017. URL: <https://www.congress.gov/bill/115th-congress/house-bill/3364/text> (дата звернення: 20.02.2019).

¹⁸ Відзначається своєрідна вибірковість їх застосування (накладення та зняття санкцій на компанії, пов'язані з російським олігархом О. Дерипаскою), недостатня наполегливість у застосуванні санкцій відповідно до прийнятих рішень (надані законом можливості щодо протидії будівництву «Північного потоку-2» не були застосовані до цього часу), відсутність необхідного контролю за їх дотриманням з боку окремих країн (постачання газових турбін німецької компанії «Сіменс» для будівництва теплоелектростанцій у захопленому Криму) та неоднозначність їх результативності (поведінка Росії у міжнародних відносинах залишається агресивною).

Запропонуємо методологічний підхід, який, на наш погляд, дозволяє стабілізувати процес визначення окремих параметрів регулювання.

Пропонується модель ефективності перетворення отриманих у розпорядження країни енергоресурсів на реалізовані національні інтереси, а саме: *енергетична безпека – це спроможність країни в конкурентній боротьбі залучити енергетичні ресурси (із внутрішнього чи зовнішнього ринку) та з найбільшою ефективністю їх перетворювати (досягнення найвищого рівня доходів від такої діяльності) на задоволені потреби суспільства (сталій соціально-економічний розвиток та належні умови життязабезпечення) та реалізовані національні інтереси (наявність доходів для просування/захисту національних інтересів)*. Критерієм стану енергетичної безпеки буде досягнення найнижчих витрат суспільства на таку діяльність за визначених умов (політичних, економічних, технологічних, кліматичних, соціальних та ін.).

Така модель дозволяє стабілізувати вибір пріоритетних напрямів діяльності суб'єкта управління відповідно до набору параметрів об'єкта управління, що визначають умови, за яких (при всіх інших рівних) країна перемагає конкурентів. Зміні підлягатиме лише цільове значення окремого параметра відповідно до поточного рівня розвитку. Саме за таким підходом у Енергетичній стратегії України, яка має за мету забезпечення енергетичної безпеки України, було запропоновано визначити індикатори та їхні цільові значення за такими параметрами [22]:

- задоволення потреб суспільства в умовах як нормального, так і особливого стану;
- технічно надійне та безпечне функціонування систем енергозабезпечення суспільства;
- економічно ефективне функціонування систем енергозабезпечення та загалом енергетичного сектору України;
- енергетична ефективність використання енергоресурсів суспільством та національною економікою;
- екологічна прийнятність впливу енергетики на довкілля та клімат;
- спроможність держави формувати та здійснювати політику захисту національних інтересів незалежно від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру в енергетичній сфері.

Окрім того, такий підхід уможливив ще на етапі розробки проекту Енергетичної стратегії України подолати галузевий підхід до розробки стратегічних документів, сформувати системне бачення місця енергетики у більшій системі енергозабезпечення потреб суспільства, визначити стратегічні цілі, узгодити пріоритети та послідовність дій різних суб'єктів у рамках однієї системи управління [22].

Отже, надалі будемо використовувати таке визначення: **енергетична безпека** – це спроможність країни технічно надійним та безпечним, економічно ефективним та екологічно прийнятним способом задовольнити потреби суспільства в енергоресурсах (i)¹⁹, забезпечити стале функціонування національної економіки в нормальних і кризових умовах (ii)²⁰ та незалежність країни у формуванні і здійсненні політики захисту національних інтересів (iii)²¹.

Зазначимо, що подібного погляду на визначення терміна «енергетична безпека» дотримуються й інші українські науковці [1; 6–8]. Наше визначення перегукується із сучасним підходом до аналізу стану енергетичної безпеки через оцінку вразливості важливих енергетичних систем до загроз короткострокового та довгострокового характеру, що відображено у роботах Дж. Джемел та знайшло втілення у короткостроковій моделі енергетичної безпеки Міжнародного енергетичного агентства (MOSES) [16; 23]. При цьому наше визначення енергетичної безпеки та пропонована модель виокремлення сфери регулювання орієнтовані на специфіку та формалізацію управлінської діяльності, а не на формалізацію моделі оцінки енергетичної безпеки.

Ураховуючи те, що прийнята нами межа сфери управління – це «енергетична безпека у складі системи забезпечення національних інтересів», правові норми мають регулювати відносини, що виникають саме на цій межі, з урахуванням аспектів, згаданих у визначенні терміна «енергетична безпека».

¹⁹ Складова, яка відображатиме загалом усі аспекти технічного, економічного та політичного характеру функціонування енергетики на внутрішньому ринку у штатному режимі (тобто в режимі застосування правового регулювання прогнозованого та стабільного функціонування енергетики). Це та рамка енергетичної безпеки, яка є найбільш поширена в країнах із розвинутою ринковою економікою.

²⁰ Складова, що відображатиме аспекти регулювання енергетики у період криз (у періоди, які у чинному законодавстві визначаються як особливий, надзвичайний та воєнний стан) для запобігання та реагування на загрози.

²¹ Складова, яка відображатиме аспекти забезпечення національних інтересів у сфері енергетики на внутрішніх та зовнішніх ринках.

Такий підхід до визначення предметного поля правового регулювання зумовлюватиме необхідність включення у себе проблематики регулювання всіх менших сфер регулювання (ресурсно-технічне забезпечення; економічно-привабливе господарювання; узгодження суміжних інтересів (соціальні, екологічні, політичні обмеження)) та узгодження діяльності суб'єктів управління цих менших сфер із цілями, що поставлені на межі більшої системи.

Тобто питання закріплення щодо технічних вимог до обладнання, якості енергопостачання, правил постачання, безпеки постачання, економічних механізмів стимулювання діяльності суб'єктів енергетичних ринків та ін. належатимуть до завдань та повноважень інших, менших систем та їх суб'єктів²². А предметом регулювання системи забезпечення енергетичної безпеки має стати встановлення формалізованих правових норм щодо розмежування та узгодження дій усіх залучених суб'єктів для досягнення цілей «межі системи». Це завдання може бути вирішене через відображення в діяльності залучених суб'єктів управління логіки постановки цілей та завдань більшої системи, у нашому випадку – системи забезпечення енергетичної безпеки як складової системи забезпечення національної безпеки.

Відповідно до пропонованого системного підходу до сфери регулювання енергетичної безпеки надалі необхідно буде визначити завдання щодо уточнення законодавства, що врегульовує діяльність усіх суб'єктів системи з метою взаємоузгодження їхніх дій відповідно до потреб більшої системи та приведення у відповідність до сучасних безпекових вимог.

Загалом завданням перегляду законодавства має стати забезпечення:

²² Саме в рамках відповідних сфер регулювання та повноважень відповідних суб'єктів управління має бути забезпечено правове регулювання питань ресурсно-технічного забезпечення, вимог безпеки постачання, податкової політики, моделей функціонування енергетичних ринків тощо.

Приклади таких правових актів (уже прийнятих в Україні) у сфері:

галузевого розвитку: Програма розвитку гідроенергетики на період до 2026 року; Державна цільова економічна програма розвитку атомно-промислового комплексу України; План розвитку Об'єднаної енергетичної системи (ОЕС) України;

суміжних ринків: Національний план скорочення викидів від великих спалювальних установок; Національний план дій з відновлюваної енергетики; Національний план дій з енергоефективності;

безпеки постачання: Правила безпеки постачання природного газу та Національного плану дій; Правила про безпеку постачання електричної енергії; План відновлення роботи ОЕС України після системної аварії та інших.

- переходу від галузевого підходу, що існує нині, до системного щодо законодавчого регулювання енергетичної безпеки, визначивши місце і роль енергетичної безпеки в системі національної безпеки;
- визначення державного органу (органів), відповідального за формування та загальну координацію реалізації державної політики у сфері енергетичної безпеки, здійснення моніторингу та оцінки загроз енергетичній безпеці;
- розмежування й узгодження завдань та повноважень суб'єктів забезпечення енергетичної безпеки відповідно до рівня їх компетенції та повноважень (за сферами регулювання, галузями енергетичного сектору);
- визначення та законодавче закріплення механізмів та інструментів взаємодії, обміну інформацією та координації дій суб'єктів системи забезпечення енергетичної безпеки;
- запровадження системи стратегічного управління у сфері енергетичної безпеки, зокрема щодо визначення цілей, ідентифікації та оцінки загроз, аналізу їх впливу на енергетичну безпеку, визначення процедур узгодження ризик-аналізу із процедурами стратегічного планування у сфері енергетичної та національної безпеки;
- встановлення вимог до суб'єктів енергетичних та суміжних ринків щодо забезпечення енергетичної безпеки;
- запровадження механізмів фінансування заходів забезпечення енергетичної безпеки.

Тобто йдеться про створення правових вимог, механізмів та інструментів реалізації національних інтересів у сфері енергетичної безпеки у довгостроковій перспективі, запобігання загрозам їх реалізації у внутрішньому та зовнішньому вимірах.

ВИСНОВКИ

Застосування системного підходу до дослідження проблем забезпечення енергетичної безпеки уможливорює створення методології: 1) формалізації управлінської діяльності відповідно до циклу її здійснення; 2) визначення стратегічних цілей у сфері забезпечення енергетичної безпеки; 3) визначення механізмів регулювання енергетичної безпеки в умовах ринкової моделі господарювання

Цілі та предмет регулювання визначаються суб'єктом управління, ураховуючи визначену межу об'єкта управління. У свою чергу, межа проєктованої системи управління визначається позицією суб'єкта щодо об'єкта управління, його місця у більшій системі та фіксується у змісті термінів, якими оперує такий суб'єкт²³.

Цей підхід є універсальним з точки зору виділення цілей та завдань на різних рівнях управлінської діяльності та дозволяє формалізувати управлінську діяльність суб'єкта управління в рамках створення системи стратегічного управління у сфері забезпечення енергетичної безпеки. Вибравши межею об'єкта управління забезпечення національних інтересів, очевидно є необхідність формування механізмів координації та взаємодії суб'єктів, відповідальних за менші сфери регулювання, для досягнення цілей більшої системи.

Відповідно, предметом регулювання забезпечення енергетичної безпеки має стати формалізація процесу управлінської діяльності та регламентація взаємодії залучених суб'єктів для досягнення цілей, визначених у системі національної безпеки.

Дослідження також виявило низку проблем та завдань, які потребують подальшого науково-теоретичного опрацювання. Зокрема, відзначено складність визначення терміна «енергетична безпека» як інструменту окреслення сфери регулювання. Проблема полягає у панівному переважанні економічного виміру щодо проблематики енергетичної безпеки країни, що залишає поза увагою та регулюванням цілий комплекс питань, які мають бути враховані за сучасних безпекових викликів. У той же час, як показують тенденції останніх років, економічна логіка прийняття рішень досить часто відкидається суб'єктом управління на користь політичних інтересів.

Не менш складним для цілей законодавчого регулювання питанням є потреба враховувати мотиви різних гравців (суб'єктів господарювання, міжнародних організацій, політичних сил) у цілях державної політики. Загалом нині політичний аспект забезпечення енергетичної безпеки винесено за межі правового регулювання. Проте, у свою чергу, інтереси окремих гравців є

²³ Висловлюємо припущення, що позиціонування суб'єкта управління визначається більшою системою (у нашому випадку – світоглядними установками щодо мети та способів енерговикористання, а також природи державної влади), навіть якщо ця більша система ним не усвідомлюється.

визначальними при формуванні цілей та реалізації політики в цій сфері.

Не менш актуальним, з точки зору забезпечення енергетичної безпеки країни, є питання відстоювання національних інтересів у сфері між-

народної співпраці як на рівні суб'єктів господарювання, так і на урядовому рівні. Спроби запровадити енергетичну дипломатію мають бути підтримані науковими напрацюваннями щодо теоретичних засад та можливого практичного інструментарію діяльності у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Енергетична безпека України: стратегія та механізми забезпечення/А. І. Шевцов, М. Г. Земляний, В. О. Бараннік [та ін.]; за ред. А. І. Шевцова. Дніпропетровськ: Пороги, 2002. 264 с.
2. Загрози енергетичній безпеці України в умовах посилення конкуренції на глобальному та регіональному ринках енергетичних ресурсів: аналітична доповідь/за заг. ред. А. Ю. Сменковського. Київ: НІСД, 2012. 136 с.
3. Енергетична безпека України. Світові та національні виклики/Б. С. Стогній, О. В. Кириленко, С. П. Денисюк. Київ: Українські енциклопедичні знання, 2006. 408 с.
4. Енергетична безпека України: оцінка та напрямки забезпечення/за ред. Ю. В. Продана, Б. С. Стогнія. Київ: ОЕП «ГРІФРЕ», 2008. 400 с.
5. Прокіп А. В. Гарантування енергетичної безпеки: минуле, сьогодні, майбутнє. Львів: ЗУКЦ, 2011. 154 с.
6. Бобров Є. Енергетична безпека держави: монографія. Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2013. 308 с.
7. Земляний М. Г. До оцінки рівня енергетичної безпеки. Концептуальні підходи. *Стратегічна панорама*. 2009. № 2. С. 56–64.
8. Бараннік В. О. Енергетична безпека: регіональний вимір. URL: <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/EnSecBa1.pdf> (дата звернення: 23.01.2019).
9. Суходоля О. М. Теоретико-методологічні засади забезпечення енергетичної безпеки України. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 2. С. 129–139.
10. Luft, G., & Korin, A. (Ed.). (2009). *Energy Security Challenges for the 21st Century: A Reference Handbook*. Praeger Security International.
11. Scholl, E., & Westphal, K. (2017). *European Energy Security Reimagined*. URL: https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/research_papers/2017RP04_Scholl_wep.pdf (дата звернення: 20.02.2019).
12. Yergin, D. (1994). *The Prize (The Epic Quest for Oil, Money and Power)*. New York: Simon & Schuster, Pocket Books. 886 p.
13. *Energy and Security: Toward a New Foreign Policy Strategy*. (2005). (J. H. Kalicki, D. L. Goldwyn, Eds.). Washington – Baltimore: Woodrow Wilson Center Press, Johns Hopkins University Press. 604 p.
14. Winzer, Christian (2011). *Conceptualizing Energy Security*. CWPE 1151 & EPRG 1123. URL: <https://www.repository.cam.ac.uk/bitstream/handle/1810/242060/cwpe1151.pdf?sequence=1> (дата звернення: 23.01.2019).
15. Azzuni, Abdelrahman, & Breyer, Christian. (2018). *Definitions and dimensions of energy security: a literature review*. WIREs Energy Environ. DOI: <https://doi.org/10.1002/wene.268> (дата звернення: 20.02.2019).
16. Cherp, Aleh, & Jewell, Jessica. (2014). *The concept of energy security: Beyond the four As*. *Energy Policy*, 75 (c). Pp. 415–421. URL: <http://portal.research.lu.se/ws/files/3277110/4938909.pdf> (дата звернення: 23.01.2019).
17. Couder, Johan. (2015). *Literature Review on Energy Efficiency and Energy Security, including Power Reliability and Avoided Capacity Costs*. URL: <https://combi-project.eu/wp-content/uploads/2015/09/D7.1.pdf> (дата звернення: 20.02.2019).
18. Суходоля О. М. Геополітичні та економічні пріоритети забезпечення енергетичної безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2017. № 1. С. 42–52.
19. Суходоля О. М., Сменковський А. Ю. Енергетичний сектор України: перспектива реформування чи стагнації. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 2. С. 74–80.
20. Світова гібридна війна: Український фронт: монографія/за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.
21. Суходоля О. М. Енергетичне співтовариство та Україна: цілі, пріоритети та проблеми співпраці. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 2. С. 13–26.
22. Енергетична стратегія як інструмент політики енергетичної безпеки: збірник матеріалів науково-практичної конференції/за ред. О. М. Суходолі. Київ: НІСД, 2015. 115 с.
23. The IEA Model of Short-term Energy Security (MOSES). *Working paper*. OECD/IEA, 2011.

References

1. Shevtsov, A. I. (Ed.). (2002). *Enerhetychna bezpeka Ukrainy: stratehiia ta mekhanizmy zabezpechennia [Ukraine's energy security strategy and mechanisms]*. Dnipropetrovsk: Porohy [in Ukrainian].
2. Smenkovskiy, A. Yu. (Ed.). (2012). *Zahrozy enerhetychniy bezpetsi Ukrainy v umovakh posylennia konkurentsii na hlobalnomu ta rehionalnomu ryunkakh enerhetychnykh resursiv [Threats to energy security of Ukraine in conditions of strengthening of competition at regional and world energy markets]*. Kyiv: NISS [in Ukrainian].
3. Stohnii, B. S., Kyrlyenko, O. V., & Denysiuk, S. P. (2006). *Enerhetychna bezpeka Ukrainy. Svitovi ta natsionalni vyklyky [Energy security of Ukraine. World and national calls]*. Kyiv: Ukrainski entsyklopedychni znannia [in Ukrainian].
4. Prodan, Yu. V., & Stohnii, B. S. (Eds.). (2008). *Enerhetychna bezpeka Ukrainy: otsinka ta napriamky zabezpechennia [Ukraine's energy security: assessment and guidelines for ensuring]*. Kyiv: GRIFRE [in Ukrainian].
5. Prokip, A. V. (2011). *Harantuvannia enerhetychnoy bezpeky: mynule, sгодennia, maibutnie [Ensuring Energy Security: Past, Present, Future]*. Lviv: ZUKC [in Ukrainian].
6. Bobrov, E. A. (2013). *Enerhetychna bezpeka derzhavy [Energy Security of the state]*. Kyiv: University KROK [in Ukrainian].
7. Zemlianyi, M. G. (2009). Do otsinky rivnia enerhetychnoi bezpeky. Kontseptualni pidkhody [To the question of assessment of the level of energy security. Conceptual approaches]. *Stratehichni priorytety – Strategic Priorities*, 2, 56–64 [in Ukrainian].
8. Barannick, V. O. (2012). Enerhetychna bezpeka: rehionalnyi vymir [Energy security. Regional dimension]. www.db.niss.gov.ua. Retrieved from <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/EnSecBa1.pdf> (viewed 23.01.2019) [in Ukrainian].
9. Sukhodolia, O. (2014). Teoretyko-metodolohichni zasady zabezpechennia enerhetychnoi bezpeky Ukrainy [Theoretical and methodological principles of energy security of Ukraine]. *Stratehichni priorytety – Strategic Priorities*, 2, 129–139 [in Ukrainian].
10. Luft, G., & Korin, A. (Eds.). (2009). *Energy Security Challenges for the 21st Century: A Reference Handbook*. Praeger Security International [in English].
11. Westphal, K., & Scholl, E. (2017). European Energy Security Reimagined. www.swp-berlin.org. Retrieved from https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/research_papers/2017RP04_Scholl_wep.pdf (viewed 20.02.2019) [in English].
12. Yergin, D. (1994). *The Prize (The Epic Quest for Oil, Money and Power)*. New York, Simon&Schuster, Pocket Books [in English].
13. Kalicki, J. H., & Goldwyn, D. L. (Eds.). (2005). *Energy and Security: Toward a New Foreign Policy Strategy*. Washington – Baltimore: Woodrow Wilson Center Press, Johns Hopkins University Press [in English].
14. Winzer, Christian. (2011). Conceptualizing Energy Security. CWPE 1151 & EPRG 1123. www.repository.cam.ac.uk. Retrieved from <https://www.repository.cam.ac.uk/bitstream/handle/1810/242060/cwpe1151.pdf?sequence=1> (viewed 23.01.2019) [in English].
15. Azzuni, A., & Breyer, C. (2018) Definitions and dimensions of energy security: a literature review. WIREs Energy Environ. [doi.org](https://doi.org/10.1002/wene.268). Retrieved from <https://doi.org/10.1002/wene.268> (viewed 20.02.2019) [in English].
16. Cherp, A., & Jewell, J. (2014). The concept of energy security: Beyond the four As. *Energy Policy*, 75 (c), 415–421. portal.research.lu.se. Retrieved from <http://portal.research.lu.se/ws/files/3277110/4938909.pdf> (viewed 23.01.2019) [in English].
17. Couder, J. (2015). Literature Review on Energy Efficiency and Energy Security, including Power Reliability and Avoided Capacity Costs. combi-project.eu. Retrieved from <https://combi-project.eu/wp-content/uploads/2015/09/D7.1.pdf> (viewed 20.02.2019) [in English].
18. Sukhodolia, O. (2017). Heopolitychni ta ekonomichni priorytety zabezpechennia enerhetychoi bezpeky Ukrainy [Geopolitical and Economic Priorities of Ukraine's Energy Security]. *Stratehichna panorama – Strategic Panorama*, 1, 42–52 [in Ukrainian].
19. Sukhodolia, O., & Smenkovski, A. (2013). Enerhetychnyi sektor Ukrainy: perspektivy reformuvannia chu stahnatsii [The energy sector of Ukraine: the prospect of reform or stagnation]. *Stratehichni priorytety – Strategic Priorities*, 2, 74–80 [in Ukrainian].
20. Horbulin, V. (Ed.). (2015). *Svitova hibrydna viina: Ukrainskiy front [World Hybrid war: Ukrainian Forefront]*. Kyiv: NISS [in Ukrainian].
21. Sukhodolia, O. (2016). Enerhetychne Spivtovarystvo ta Ukraina: tsili, priorytety ta problemy spivpratsi [Energy Community and Ukraine: Objectives, Priorities and Problems of cooperation]. *Stratehichni priorytety – Strategic Priorities*, 2, 13–26 [in Ukrainian].
22. Sukhodolia, O. (Ed.). (2015). *Enerhetychna Stratehia yak instrument polityky enerhetychnoi bezpeky [Energy Strategy as a Tool of Energy Security Policy]*. Kyiv: NISS [in Ukrainian].
23. The IEA Model of Short-term Energy Security (MOSES). (2011). *Working paper: OECD/IEA* [in English].